

MATEI CĂLINESCU, UN JURNAL ALTFEL / A DIFFERENT DIARY

Simona Antofi

Prof., PhD, "Dunărea de Jos" University of Galați

Abstract: With Matei Calinescu's atypical journal, the diarist pattern displays special strategies of re-writing / re-reading the ego's adventures and its spiritual/emotional disjuncture with the Other, re-defining personal history according to the 'ages' and specific emotional ego-graphy, as a direct effect of the exilic profile which generates major dislocations related to self-perception and self-positioning. Traveling to America, with his family, the Romanian critic and literary theoretician faces different levels of his identity reconfiguration generated by the self-adjustment need, as well as by the inner drive of being forced to cope with the new, quasi-unknown socio-cultural context.

Keywords - diarist writing, scriptural identity, emotional writing, exile.

Reticent de la bun început cu formula – sau formulele – consacrate ale scriiturii diaristice, jurnalul lui Matei Călinescu (1973 - 1981) se declară, prin titlu, *un fel de jurnal*, adică, prin prisma diaristului care este și teoretician, și critic literar, și universitar, doar una dintre formele cu puțință ale acestui gen foarte activ pe piața literară actuală. Cu atât mai mult cu cât se coroborează cu statutul de intelectual român exilat în Statele Unite ale Americii, al autorului. De altfel, în *Prefața* volumului apărut în 2005, la Polirom, Matei Călinescu trasează limpede două dintre temele previzibile ale jurnalului său: *profilul unui intelectual român în exil* și imaginea din exterior, și de la mare distanță, a României sub dictatură.

Strict cronologic, în ordinea faptelor, jurnalul se organizează pe trei etape relativ distincte: perioada de neliniște și de disconfort spiritual și financiar, etapa de stabilitate, datorată obținerii bursei Guggenheim și unui post de profesor universitar *cu perspectivă detenure*, și etapa în care, cererea de azil politic fiindu-i acceptată, dobândește cetățenia americană.

Dincolo de toate acestea, se succed întâmplări nefericite – moartea tatălui și neputința fiului de a participa la funeralii, crize sufletești, dileme identitare dureroase, ca imposibilitatea de a mai comunica cu cei din cealaltă lume, România, de teama represaliilor, precum și pervertirea, deturnarea limbajului - și a limbii române – devenit instrument dialogic inutil. Pe acest fond tensionat se elaborează acest fel aparte de jurnal, o scriitură care, în secvențele ei declarat metatextuale, problematizante, pare a se situa în categoria negativă a anti-jurnalului. Parcă voit, reflecțiile asupra specificității scriiturii diaristice debutează prin negarea – deocamdată la nivel teoretic, a pseudo-legilor enunțate de Eugen Simion, în *Ficțiunea jurnalului intim*¹: „24 mai 1974. Nu știu prea bine de ce, dar simt nevoia să încep acest caiet cu foi galbene. Un fel de jurnal? Poate. Dar nu ca vechile jurnale rămase la București (ce se va întâmpla cu ele?). Și nici ca începutul de jurnal de acum un an. Nu vreau nici să mă auto-scrutez, nici să-mi pun la încercare puterea de a fi sincer (de ce? pentru cine?), nici să «salvez» anumite evenimente ori impresii de uitarea inevitabilă, nici să notez idei pentru o dezvoltare ulterioară, nici să adun material pentru opere viitoare.”² Și stau sub semnul dialogului explicit cu modelul proustian din *A la recherche du temps perdu*. Conturat nu atât la nivelul romanescului – deși tentația nu lipsește, căci, la un moment dat, diaristul afirmă că ar vrea să scrie un roman despre România comunistă – dialogul nutrește permanent scriitura și universul de discurs pe care aceasta îl creează, pe trei coordonate greu disociabile: poetica – și *poietica* – jurnalului, precum și o hermeneutică *sui generis* care-l așează în proximitatea eseului confesiv cu miză scriptural-identitară.

Jurnalul ca necesitate psihologică – modalitatea de preservare a identității sfârșimate, sfâșiate între sentimentul tragic și inevitabil al exilului, pe de o parte – „Desprinderea de țară, procesul ruperii de vechea mea identitate, de origini și de trecut, au constituit o experiență infinit mai tulburătoare și mai dureroasă, plină de dileme și anxietăți de a căror influență corozivă sunt departe de a fi scăpat. De fapt, această influență crește odată cu conștiința din ce în ce mai clară și tăioasă că întoarcerea a devenit cu adevărat imposibilă. Trecutul doare, viitorul aproape că nu mai contează.”³ – și relația contradictorie cu alteritatea radicală – intelectualii americani, mulți dintre ei cu opțiuni politice de stânga, se construiește cu și din reflecții asupra logicii și a

¹ Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. I – III, Ed. Univers Enciclopedic, 2005.

² Matei Călinescu, *Un fel de jurnal (1973 – 1981)*, Polirom, 2005, p. 19.

³ Idem, p. 30.

psihologiei ostaticilor, pe care totalitarismul comunist și, în genere, totalitarismele le creează și le instituționalizează. Ca și din observațiile juste, corect apreciate cu ochiul și măsura distanței spațiale și culturale, asupra cenzurii și asupra conceptelor ei tari: *privilegiile, recompensele, cenzura selectivă, delațiunea* ca politică de stat.

Spațiul social și cultural american – fără istorie, fără tradiții proprii, fără rădăcini, se confruntă, în paginile jurnalului, cu sentimentul înstrăinării față de o veche istorie – individuală și colectivă, fondatoare și formatoare, obligând diaristul la o simptomatică re-lectură adaptativă a propriei erudiții, a propriului bagaj livresc. În acest context, lectura jurnalului lui Miron Radu Paraschivescu, publicat de Dumitru Țepeneag la Paris, în *Cahiers de l'Est*, sfârșește prin a contura un discret anti-model diaristic. Pe de o parte, mult prea românesc, mult prea ancorat în realitățile necunoscute Occidentului, pentru a avea impactul scontat. Pe de altă parte, ilustrativ pentru o estetică a secretului voalat pe care, indirect dar ferm, jurnalul lui Matei Călinescu o respinge: „În fond, chiar jurnalele publicate te invită, implicit, să te uiți «prin gaura cheii»: îți potrivești ochiul și adeseori nu vezi nimic, sau doar lucruri pe care le-ai fi putut vedea și altfel. Dar chiar banalitatea, văzută «prin gaura cheii», poate căpăta un sens particular, o dimensiune aparte, o putere sugestivă de care e de obicei lipsită. Generalizând, seducția pe care-o exercită jurnalul intim ca gen e legată de dialectica secretului și-a divulgării. Cel care ține un jurnal, între multe alte lucruri la care aspiră și pe care le face, practică sub o formă sau alta, cu mai multă sau mai puțină artă, un fel de permanent «autodenunț» potențial. Căci un jurnal creează secrete – chiar din lucruri normale, și cu atât mai mult din lucruri interzise – și trădează secrete, în măsura în care le divulgă, voluntar sau involuntar.”⁴

Scriitura confesivă în discuție se tematizează frecvent, coroborând – și comentând – aspectele de strategie textuală cunoscute, forme de recurență teoretică și de aplicabilitate practică ce au făcut posibilă sistematizarea din *Ficțiunea jurnalului intim*⁵ sau din studiul lui Mircea Mihăieș, *Cărțile crude. Jurnalul intim și sinuciderea*.⁶ Se dezbat, astfel, chestiunea raportului dintre jurnal și ficțiune, a jurnalului ca o *quête* identitară la capătul căreia ar trebui să se regăsească – sau să se fi instituit – o semnificație liniștitoare, automotivantă în plan existențial – a eului diarist, a vieții de exilat în altă țară.

⁴ Idem, pp. 44 – 45.

⁵ Eugen Simion, op. cit.

⁶ Mircea Mihăieș, *Cărțile crude. Jurnalul intim și sinuciderea*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1995.

Treptat, se insinuează în text observații care-i perturbă poetica – așa de pildă, remarcă potrivit căreia un tratat de filozofie poate fi re-citit ca o scriere confesivă, recurența motivului vidului – ca replică în negativ a dorului de țară, sau comentariile erudit-pertinente la ideile lui Herbert Marcuse, pentru care societatea industrială avansată este una de tip... totalitar. Analiza critică a conceptului marcusian de libertate, presupus a se fi golit de conținut, dar neasociat cu situația concretă din URSS sau din statele-satelit, pune în evidență nu doar slăbiciunea postmodernă a termenului, și atracția exercitată de revoluționarism asupra unei bune părți a intelectualității americane, ci mai cu seamă acuitatea percepției unui intelectual și literat est-european, bun cunoscător al efectelor concrete ale teoriilor politice de stânga.

Jurnalul lui Matei Călinescu este, într-adevăr, *altfel*. Ceea ce îl particularizează și îi dă timbrul specific, așa zice chiar inconfundabil, este dimensiunea extinsă a metajurnalului, datorată nu unor considerente savant-teoretice, ci intime. Meditația avizată asupra scriiturii diaristice – erudite nu în formă, ci în substanță, înglobând adică coordonatele teoretice știute – este o cale de autocunoaștere. Cu alte cuvinte, teoria – și teoretizările - meditația asupra pertinentei ori a lipsei de relevanță a unor concepte, eseul ca ipostază deliberat privilegiată a scriiturii intelectuale/intelectualizate preiau funcțiile și efectul compensativ al confesiunii directe, puternic amprentate subiectiv. Așa se face că metajurnalul și metapoetica implicită a acestuia devin, printr-o evidentă deplasare de accent, confesiuni care, pe măsură ce se constituie, se erijează în grilă de lectură prin care eul se auto-descoperă, în fond, regăsindu-se.

Așa se cuvine re-citită secvența în care diaristul își joacă rolul social reflectând asupra sus-pomenitei relații cu alteritatea, respectiv universitarii americani mediocri, prin ochii cărora nu se poate citi mai nimic, fatalmente, decât la nivelul superficial-amabil al comportamentului social bine reglat. În acest mod, al subiectivității ținute în frâu prin restricții stilistice, se exprimă, dureros, lipsa prietenilor.

Insomniile redeschid constant rănilor exilului, dar sunt descrise ca un exercițiu voluntar de memorie reconstitativă, prin care chipurilor încă cunoscute intelectul încearcă, cu disperare aproape, să le asocieze numele potrivite. Iar ceea ce diaristul numește visul tipic al exilatului se dovedește a fi, la o lectură atentă, o căutare regresivă, o întoarcere ratată pe coordonatele spațiului copilăriei, nutrite livresc de matricea mitico-magică din nuvelistica lui Eliade: „Azi-noapte vis ciudat, variantă extatică a visului tipic al exilatului. Plecasem de aici fără să anunț pe nimeni și fără să știu de ce. Mă aflu în România. Eram acolo, condamnat să rămân acolo –

apăsătoare anxietate. Eram singur. Călătoream cu trenul, noaptea. Trenul se oprea în tot felul de gări strănii, slab luminate, mișunând de oameni agitați și cu mișcări repezi, ca într-un film mut. La un moment dat mă afluam într-un sat, se făcuse parcă zi. Da, se crăpase de zori, și eram la Dîrvari, dar nu recunoșteam nimic, casele proaspăt văruite și ulițele pustii îmi erau complet străine. Căutam conacul unde mi-am petrecut verile copilăriei (cred că ultima oară am fost acolo în 1947, adică acum treizeci de ani). Și deodată, la marginea satului, ochii îmi cad peste o poartă într-un gard lung de scânduri scunde, în spatele căruia erau copaci bătrâni, misterioși, cu rămuriș bogat, cu frunzele încremenite într-o ceață rară, luminoasă – o ceață de dinainte de răsărit, luminoasă parcă prin ea însăși, căci se făcuse iar noapte. Sentiment brusc de recunoaștere și de indicibilă fericire, ca o muzică interioară, care m-a trezit.”⁷

Sciziunea identitară așează, cum spuneam, jurnalul propriu-zis – notația faptelor și a stărilor de spirit – în subsidiarul metajurnalului, văzut ca o hermeneutică *ad-hoc* ce dirijează (auto) re-lectura. Suspendat între două identități – și două lumi – exilatul diarist își percepe dedublarea și prin re-lectura personalizată a operei lui Mircea Eliade. Opera științifică poartă în ea povara nespusă a înstrăinării de țară, pe când beletristica și-o însușește la nivelul opțiunii lingvistice. Similaritățile sunt evidente – Matei Călinescu își scrie jurnalul în limba română, justificându-și opțiunea prin funcția compensativ-imaginară a acestuia. Formulările seci, cvasi-aforistice, recurente – *România e în mine o rană veche din care dă sânge proaspăt, sunt un străin care nu-și dă seama că e străin* – arată cum, încă o dată, cel care împrumută formulările lui Ionel Vianu (*uscat, pustiit sufletește*) pentru a vorbi despre sine, face, din atenuarea expresiei stilistice, un mod de a amplifica, deloc paradoxal, impresia de sfâșiere lăuntrică. Altădată, o serie de reflecții asupra formelor teoretice și practice ale disidenței oferă tot atâtea răspunsuri posibile, imperfecte, interogației cioraniene – „Comment peut-on être Roumain?” Și niveluri – *extime* și *intime* – ale românității contrariate, exacerbate, asumate: cazul Goma – revolta directă, persecuția și exilul; cazul Nichita – obediența unită cu alcoolismul și degradarea fizică; cazurile Eliade și Cioran; cazul Negoțescu, ilustrând cazul tragic al disidentului izolat, abandonat, silit să-și suporte umilința retractării și a propriei condiții – condiționări – percepute ca deviante.

Perspectiva sintetică și deprinderea teoretizant-integratoare a analistului fenomenelor literare și culturale se regăsește deopotrivă în ideea unui roman despre România, având în centru

⁷ Matei Călinescu, op. cit., pp. 77 – 78.

ciocnirea simbolică dintre Rusia și Europa în conștiința unei națiuni mici, marginale, lipsită de sensul unui destin istoric, ba chiar înclinată să respingă istoria, ca și în reflecțiile asupra timpului. Temă recurentă a scriiturii diaristice și reflex recurent al dialogului cu modelul proustian, din perspectiva exilatului care și-a revendicat dreptul la timp, adică la libertatea individuală, timpul – și netimpul – explică elaborarea jurnalului ca pe un succedaneu al eului înstrăinat. Dacă pierderea (proustiană) a timpului duce la câștigarea netimpului, acela instituit în spațiul rarefiat al scriiturii confesive, atunci fuga din timp, prin și în jurnal, e o refundare – o reformulare, adică – a timpului ca netimp și ca intimitate (re)construită. În acest mod, autocunoașterea prin jurnal devine, concomitent cu facerea acestuia, (re)construcție a eului ca noneu compensativ, domolit și, doar așa, acceptabil.

Neliniștit, uneori, în același registru metatextual, de zădărniciia scrisului despre scris, adică de inutilitatea efortului de a (re)semnifica vidul, diaristul nu simte mai puțin paradoxul scriiturii care, finalmente, îl instituie: pierderea iremediabilă a timpului căutat – adică a libertății pe care numai exilul o face posibilă – transferarea acestui timp căutat în scriitură, ca formă a *nostos*-ului, explică opțiunea fundamentală pentru limba pierdută, limba română. În termenii diaristului, „pentru pierderea timpului instrumentul ideal e o limbă pierdută.”⁸

În revers, a vorbi englezește cu Matthew, fiul său în vârstă de doi ani, e o tortură. Neputința de a-ți exprima afecțiunea folosind o limbă asimilată *livresc*, imperfecțiunile de pronunție, accentul de sud-est european, vorbitor al unei limbi romanice cu puternice influențe slave, redeschid rana exilului.

Preocupat de figura autorului, așa cum scriitura o păstrează chiar și în cazul *Caietelor* lui Valéry – ca absență, ca formă vidă – reflex al refuzului de a-și asuma componenta inerentă, scriptural-identitară, a textului, diaristul se regăsește, implicit, în comentariul apreciativ care-l așează pe René Wellek – teoretician și istoric al mișcării formelor literare – în categoria *intelectualului umanist (central) european*, opus totalmente intelectualului american hiperspecializat, prin erudiție, curiozitate intelectuală, deschidere față de diversitatea culturală și pentru ceea ce și est-europenii numesc, încă, cultură generală.

Revelatorie, tot în sensul recurențelor identitare ale eului diarist în spațiul textual, negativitatea, marcă a scriiturii barthesiene – *absență, inautenticitate, vidul eului, gradul zero* –

⁸ Idem, p. 235.

al scriiturii și al semnificației – se corelează conceptual *thanatocrației* – *ca realizare politică a instinctului morții*, în regimul comunist, asociată și aceasta cu *cenzura* permanentă a viului și cu *minciuna*, ca încercare de ucidere a adevărului. Iată tot atâtea *concepte tari* ale metalimbajului de-legitimator al totalitarismului.

Pe una dintre ultimele file ale jurnalului citim: „ieșirea din condiția legală de apatrid nu e totuna cu ieșirea din condiția metafizică de exilat: sensul profund al dezrădăcinării nu mă va abandona niciodată.”⁹ Cu alte cuvinte, exilul stă fundamental sub semnul negației, al netimpului și al noneului, ca și în jurnalul unde cronologia și faptele devin text, și sintaxă internă, și substanță a netimpului, iar eul biografic se auto-proiectează ca alteritate asumată, ca sumă de ipostaze recurențiale, obținute prin multiple reflectări – în personajele jurnalului, în vârstele biologice și mai ales spirituale ale celui care se narează într-o istorie textualizată cu miză identitară.

Bibliografie

1. Călinescu, Matei, *Un fel de jurnal (1973 – 1981)*, Polirom, 2005.
2. Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. I – III, Ed. Univers Enciclopedic, 2005.
3. Mircea Mihăieș, *Cărțile crude. Jurnalul intim și sinuciderea*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1995.

⁹ Idem, p. 260.